

SARTRE I NOVA KRITIKA

Dugačak put prešao je Jean-Paul Sartre (Zan-Pol Sartr) od svojih prvih »ideoloških« ili »filosofskih« kritičkih eseja i svoga posljednjeg dela¹⁾, vanrednog i često oduševljavajućeg *Porodičnog idiota*.

Još od »egzistencijalne psihoanalize« iz *Bića i ništavila* (1942), mi pronalazimo, kod Sartrea, dvostruku želju da izbegne istorijska opisivanja tradicionalne kritike i da usredsredi sliku proučavanog pisca na psihološkom poimanju u dubinu.

Već od *Bića i ništavila*, s druge strane, poimanje je zasnovano na ideji o jedinstvenom događaju (kasnije strukturi), u odnosu na koji mora da se rasporede dvostruki niz uzastopnosti dela i odvijanja biografskih činjenica.

Ali tu se zaustavljaju konstante kritičke sartrovske doktrine. Ideološki preobražaji su takvi da, na najvažnijim mestima, mi primećujemo istinske obrte, naročito što se tiče uzajamne uloge *nesvesnog i detinjstva* u strukturalizaciji i sazrevanju osobina i dela.

* * *

Još od *Transcendencije egoa*, značajnog filozofskog eseja objavljenog godine 1936, možemo zabeležiti ono što bismo mogli nazvati »beg pred detinjstvom«, u ispitivanju jednog slučaja neuroze: govoreći o nekoj bolesnici koja je imala opsesivne fobije, Sartre piše: »Ništa u njenom vaspitanju, u njenoj prošlosti, ni u njenom karakteru ne može da posluži kao objašnjenje slične plašnje« (*Transcendencija egoa*). Sve se objašnjava »vrtoglavicom mogućnosti«, vezanom za ljudsku slobodu: ostaje, očigledno, da se sazna zašto ista vrtoglavica proizvodi, prema slučajevima, korenito različite fobije, ili ih uopšte ne proizvodi.

U *Biću i ništavilu*, ovom begu pred detinjstvom pridodaje se »ne« nesvesnom. Na jednoj značajnoj stranici, S. de Beauvoir (S. de Bovuar) definiše Sartrov stav nekoliko godina pre objavljivanja remek-dela francuskog egzistencijalizma: »ulogom koju je dodeljivao nesvesnom (...) frojdizam (...) je uništavao ljudsku slobodu (...); sloboda pobeđuje traumatizme, komplekse, sećanja, uticaje« (*Zrelo doba*). A, malo kasnije, stav se precizira: »Jedna od naših protivrečnosti, to je da mi poričemo nesvesno: međutim, Gide (Zid), nadrealisti i, uprkos našim otporima, sam Freud (Frojd), uverili su nas da u svakom biću postoji »nesalomivo jezgro noći: nešto što ne uspeva da probije ni društvene navike ni opšta mesta jezika, ali što ponekad izbija, skandalozno« (*Zrelo doba*). U to vreme, Sartre »je iskovao pojam neiskrenosti koja je, po njemu, obavestavala o svim fenomenima koje drugi pripisuju nesvesnom« (*Zrelo doba*): ne primećujući, možda, da je neiskrenost, osim ako se pobrka sa čistom i jednostavnom laži, morala da bude, upravo, *nesvesna*.

Otuda zanimljivost, ograničenja i, konačno, odricanje od »egzistencijalne psihoanalize« iz *Bića i ništavila* i od čuvenog *Baudelairea* (1947). Prva uvodi »psihoanalizu« bez nesvesnog, bez detinjstva, i koja se splicije i raspliče po nekom »prvobitnom planu«, daru slobode i svesti; drugi primenjuje teoriju na jedinstveni slučaj pesnika: postojao je neki traumatizam, koji Sartre smešta u 1928, ponovna udaja majke: Baudelaire (Bodler) ima sedam godina; ali »prvobitni izbor« da *bude drugi*, kod Baudelairea, bio bi savršeno svestan, savršeno voljan, savršeno slobodan: i, od sada, svaka pesma, a naročito svaka odluka, nosiće znak tog egzistencijalnog plana očigledne transpozicije froj dovskog kompleksa — manje nesvesno, više neiskrenost, detinjstvo pasivno trpjenje, više svestan i stoički izbor; i svaki i opšti karakter tog »izbora« — jer ko među nama nije pozeleo da se suprotstavi drugima, u svom neumanjivom alteritetu? — vraća nas do tog proizvoda *scijentizma* XIX veka, do tog »kompleksa« sveopšteg kao zakon, i zaduženog da objasni ono što je na svetu najjedinstvenije: pesmu; ukratko, do klasične psihoanalize, toliko omrznete nekoliko godina ranije.

Kakvu ulogu igra nesvesno u *Baudelaireu*? Nikakvu. Koliko stranica Sartre posvećuje detinjstvu Baudelairea? Jedva dese-

tak. Ali perspektive se preobražavaju, čim se stigne do *Sv. Geneta, glumca i mučenika* (1952).

To znači da je, u međuvremenu, duboka evolucija preokrenula tako jednostavna, i sva iz jednog komada, gledišta egzistencijaliste iz 1943. Sartre se približava marksizmu: deset godina kasnije, on će dodeliti Marxu (Marks) ulogu filozofa našeg vremena, svima ostalima, podrazumevajući Sartrea, nižu funkciju ideologa. Psihoanaliza je, najzad, asimilovana, iako se priznaju njene granice. Zabrana, koja je visila nad nesvesnim, konačno je ukinuta. Sloboda više nije apsolutan izbor nekog stava: u upražnjavanju slobode učestvuju od sada društveni činoci, a, naročito, individualni i, u nizu ličnih događaja koji se ukrštaju sa metafizičkim izborom, slučajnosti iz detinjstva imaju glavnu ulogu. Ono što se uvažavalo, kod Baudelairea, bio je to, već, gotovo zreo izbor *da se bude drugi*, dok su bile skoro zaboravljene okolnosti koje su ovaj izbor učinile mogućim. Kod Geneta (Žene), sasvim suprotno, ove okolnosti jesu one koje zauzimaju prvo mesto: »kobni trenutak« kada je on bio osumnjičen da je počinio krađu postaje mit, sveti totem, bezuslovni arhetip i čak obred; život pisca je ispresecan »vatrenim hijerofanijama koje mu obnavljaju njegovu prvobitnu patnju kao što nama sveta nedelja obnavlja patnju Hristovu. Na isti način na koji Isus ne prestaje da umire, Genet ne prestaje da bude preobražavan u bubu: isti arhetipski događaj ponavlja se u istom obrednom i simboličnom obliku kroz iste ceremonije preobražavanja... Genet nema bezbožnu istoriju, on ima samo jednu posvećenu istoriju; ili, ako hoćemo, kao društva zvana »arhaična«, on bez prestanka preobličava istoriju u mitske kategorije« (*Sv. Genet*).

Isto tako, odnos između detinjstva i zrelog doba teži da se izmeni u korist prvog. Ako je u *Baudelaireu* nekoliko stranica bilo dovoljno da bi se postavio dekor, pošto je sve ostalo usmereno na monaški *zavet* odrasloga, u *Sv. Genetu* detinjstvo, ako nije opisano u pojedinostima, svuda je prisutno u pojedinosti analize. Jedinstvo više nije jedinstvo slobodnog i prvobitnog zaveta, nego upravo jedinstvo »trenutka« koji će biti ponovo proživljavan i simbolizovan bez prestanka, u toku godina i dela. Svakako, u toj ogromnoj rekonstrukciji, delo zauzima manje mesta nego ličnost. »Arhetipski trenutak« javlja se u delu najčešće samo kroz karakter i odluke protagoniste. S druge strane, nesvesno, ako je od sada prihvaćeno, igra ulogu skromnog pratioca svesti: Genet *zna* da je bio ranjen dana arhetipske optužbe; on *zna* da je njegov život bio preobličen sumnjom i nepoverenjem koje će on, svesno, da suprotstavlja od sada društvu; on *zna*, konačno, najčešće, da su njegov život i njegovo delo samo posledice, voljne i tvrdoglave, tog odbijanja i tog nepoverenja, doživljenih i, potom, stalno podnošenih.

Ali, naročito, detinjstvo još nije viđeno, u *Sv. Genetu*, kao metod, nego više kao sredstvo: daleko od toga da bude pravilo, slučaj Genet konstituiše pre izuzetak: »ako hoćemo da razumemo *tog* čoveka i *njegov* univerzum, nema drugoga načina izuzev da se rekonstruiše (...) prvobitni događaj na koji se on bez prestanka poziva i koji ponavlja u svojim svetim ceremonijama« (*S. Genet*; mi smo podvukli). »Genet se srođuje sa tom *porodičom duhova* koje nazivaju... »paseisti«. Neki događaj ga je gurnuo na jednu uspomenu iz detinjstva i ta uspomena je postala sveta« (*Sv. Genet*; prve rečenice

knjige; mi smo podvukli). Potrebno je da neka dijalektika izbije između detinjstva i dela; ono je jedini ključ ovoga. Ali to znači da se radi o *Genetu*. Ovo veliko delo ne ocrtava čak ni sistem poimanja u dubinu koji može da nam isporuči suštinu svejedno kojeg dela, svedeno koje sudbine. Dijalektika detinjstva važi samo u veoma naročitom slučaju Geneta i onih koji pripadaju, kao što kaže Sartre, istoj »duhovnoj porodici«.

»Egzistencijalna psihoanaliza« se, s pravom, primenjivala na sve; ali ona je isključivala i nesvesno i detinjstvo; otuda nemilost u kojoj je Sartre drži, u ovom obliku. Duga rekonstrukcija Geneta izbegava ove greške; ali nesvesno, u ovom naročitom slučaju, jedva je vidljivo; a detinjstvo, sa svojim čarobnim moćima, ako je sve obuhvatilo, to znači da se radi o izuzetnoj situaciji. Sartre se, to vidimo, zatvara u varljivu dilemu: godine 1952. on ima opštu metodu, ali ona je lažna; a prava analiza, ona koja uspeva da otkrije sve tajne, nije metodična, nego pre prilika i srećan slučaj. Autor *Porodičnog idiota* i piše svoju knjigu zato da bi prekinuo ovaj krug.

Ono što najpre pogađa, u tom divovskom »*Flaubertu*« (Flouer), to je da je evolucija okončana, za ono što se odnosi na detinjstvo. Detinjstvo više nije, kao u *Baudelaireu*, slučajnost jednog zaveta; ni, kao u *Genetu*, individualni ili, najbolje, »porodični« traumatizam. Sve je, u Gustaveu Flaubertu, samo detinjstvo; i, još bolje, u svakome od nas, sve je to i, u nekom smislu, nije ništa drugo.

Ove dve sveske, više od 2000 stranica, a koje se zaustavljaju mnogo pre 1857, datuma *Gospode Bovari* i godine kada se, u principu, analiza okončava, jesu, u stvarnosti, himna detinjstvu. Sva detinjstva Flaubertova prolaze tu kroz ozbiljna ispitivanja, sve je istraženo, odmereno, prosuđeno: način na koji je gospođa Flaubert negovala dojenče Flauberta; ponašanja Achillea-Cleophasa, »stvoritelja«, prema svom mlađem sinu; porodična ideologija »stvoritelja« koji teži da zasnuje porodicu »domaćeg« tipa, utemeljenu na autoritetu oca i prelasku ovoga na starijeg sina; rađajuća divljenja i rađajuće ljubomore Gustaveove; njegove tuposti, naročito, neverovatna pasivnost, očevidna maloumnost, nizak intelektualni količnik, školski neuspesi budućeg pisca; svi pogrešni koraci, sve omaške, sve želje, sve fobije: detinjstvo vlada na ovim stranicama, najpre lično, zatim posredstvom školskih svezaka, prvih pokušaja srednjoškolska, iskovanjih mitova, sabotiranih razreda, uvek otvorenoga *Koda*, nikada shvaćenih studentskih godina u Parizu, nervne bolesti čija iskrenost nije uvek očigledna, preuranjenih analiza izvesnih poznijih tekstova. Ništa ne može da pruži predstavu o gustini ovih stranica, sve na njima navodi na razmišljanje, a mnoga objašnjenja biće sa punim pravom smatrana kao konačna, prolegomene i osnovne svake buduće analize Flauberta.

Ali ne samo da nas detinjstvo navodi da razumemo, dijalektički, slučaj Flaubert; detinjstvo je u središtu *svakog* poimanja u dubinu. Suprotno *Sv. Genetu*, *Porodični idiot* sadrži univerzalnu metodu; svi pisci moraju biti objašnjivi kao Flaubert; i čak, u suštini, svi ljudi: otuda, bez sumnje, ta novotarija, od kapitalnog značaja, i koja se sastoji u proučavanju, ne samo detinjstva subjekta, nego i detinjstva svih onih koji su ga poznavali: i Sartre ne okleva, bez sumnje iz opravdanog razloga, da stavi pred naše oči detinjstvo oca, sjajno obdarenog sina veterinarara Starog režima, detinjstvo majke, u stalnom obožavanju pred svojim suprugom i gospodarom ali, ne idući do neosetljivosti, nešto malo ukrućenu, sleđenu na stepenu tog obožavanja u kojem se ogleda divljenje prema pokojnom ocu; detinjstvo starijeg brata; detinjstvo mlađe sestre...

Koliko bi razborita bila, danas, majka porodice koja bi zahtevala od budućeg šofera svoga muža, od svoje kuvarice, od mlađe devojke na stanu i hrani, osim uobičajenih uverenja, analitički izveštaj o njihovim detinjstvima, egzistencijalnu analizu njihovih roditelja, njihovih učiteljica, njihovih partnera u igri!

Pri kraju duge i blistave karijere kritičara, nekoliko činjenice izgledaju dokazane. — Bez ikakve sumnje, Sartreova veličina ne prestaje da raste. Baudelaire je u svoje vreme šokirao; neki su smatrali Sv. Geneta nešto malo paradoksalnim, a naročito situaciju-granicu, bez pravog filozofskog ili kritičkog dometa. Valja o tome doneti svoju odluku: sa Flaubertom, Sartre je napisao delo uporedivo po silini i udarnoj snazi sa *Bičem i ništavilom*, sa *Kritikom dijalektičkog uma*: čitanje *Porodičnog idiota* nameće se svakom kritičaru, svakom istoričaru književnosti, kao i svakom psihologu i filozofu; taj »*Flaubert*« će učiniti da dođe do obilne žetve eseja i teza, a koji će obnoviti, u dubinu, ove istrošene discipline.

A »Nova kritika«? Ovamo ja i želim da dospem. Ako pod »novom kritikom« podrazumevamo niz radova blistavih, nejednakih, raznolikih, koji će determinisati, u toku šezdesetih godina, čuvene prepirke i bezbrojna ispitivanja svesti, onda nova kritika više ne postoji? Ona više ne postoji zato što se integrisala, miroljubivo, sa starom. Ko je čitao radove kao što su oni Sorianoa o Perraultovim pričama, Moutotea o Gideu, Guimara o Gracqu, pedeset drugih, dok se novi naučni radovi bez prestanka pripremaju u miru francuskih univerziteta, razumeće šta hoću da kažem.

Ali, ako »nova kritika« više ne postoji, i to iz opravdanog razloga, ako postoji još samo »moderna kritika« koja priprema dosije po starim metodama da bi ga tumačila po novim tehnikama — kako je to rekao upravo jedan učitelj, g. Jean Fabre — ipak postoji, u krilu ovih novih prilazanja, plodna raznovrsnost. I zaista je veoma moguće da divovski Flaubert, koji privremeno zaključuje kritičko delo najvećega među nama, učini da se vaga nagne u korist takve determinisane tendencije.

Kakva bi bila ova tendencija? Klasična psihoanaliza odslužila je svoje, ona je, u književnosti, još samo odskočna daska ili potiskivač. Fenomenologije — Bachelard (Bašlar), Poulet (Pule), Richard (Rišar) — nemaju egzistencijalnu dubinu, nemaju, takođe, metodu, ostajući zaslepljujuće subjektivne rapsodije. Strukturalizam, već malo prevaziđen u Rusiji u trenutku kada se tamo rađao u književnom životu, održava se gotovo samo porodičnim strukturama, i Sartre je u ovome pronašao utočište.

Ali suština *Porodičnog idiota* je drugde. Glavni doprinos Sartrea modernoj kritici postavili bismo rado u intimu i duboku dijalektiku koja vezuje delo za detinjstvo, i čoveka za delo. Od sada će biti nemoguće priznavati različitim »tematskim analizama«, koje ređaju u istom smeru detinjstvo i nadarenost, samo situaciju čudnovatosti ili skandala. Kada je čovek pročitao »*Flauberta*«, ne samo da je razumeo ništavost tradicionalnih, opisnih, usko istorijskih prilazanja; razumeo je da će svaka moderna kritika biti zasnovana na poznavanju detinjstva, na poznavanju nesvesnog, na poznavanju simbola. Da li će nam se dozvoliti da spomenemo našu sopstvenu *Genezu poetskog dela*, objavljenu 1961, našeg *Stendala* koji datira iz 1970? Rastojanje je bilo veliko između Baudelairea egzistencijalističkog učitelja i naših književnih tehnika. Zauzvrat, između tog »*Flauberta*« i naših radova postoje (hoću da kažem dijalektički) još samo nepremetne razlike. Što se nas tiče, mi bismo više insistirali na jedinstvu detinjstva; pokušali bismo da odredimo središnju uspomenu; analizirali bismo svako delo u njegovoj metaforičkoj i stilističkoj pojedinosti, isto toliko koliko u njegovom opštem pokretu ili u njegovoj porodičnoj ideologiji. Ali šta mari: nama je to potpora, kao neo-kritičaru, da vidimo da je dugačak put što ga je prešao autor *Biča i ništavila*, doveo ovoga sasvim blizu naših metoda, naših traženja, naših tema i naših tabua.

1) Ovaj tekst objavljen je 1971. u časopisu *Bilten Društva francuskih profesora u Americi*.

Preveli sa francuskog
GORDANA STOJKOVIĆ-BADNJAREVIĆ
ALEKSANDAR BADNJAREVIĆ

srba mitrović

OZNAKE NA SPIRALNOM USPONU

(Bogdanu Bogdanoviću)

BUDEMO li imali sroće, moći ćemo

Kao varnica iz zapretanog žara
Što beskrajno tinjanje u novi plamen utapa,
Da započnemo od proračuna bez kraja
Snovima najavljivano delo; međutim,
Naš rad je, za sada, nedovršena
I tek uzgredna maketa, poštapalica
Koja nas učvršćuje u dalekosežnoj zamisli,
Da ustrajemo i zaputimo se dalje
I još dalje, svim nepresušnim
ograncima,
U neprekidnoj proveru, u potrazi
Za neiscrpnom a brojnom suštinom
stvari.

I tako će biti, jer zabluda il trag
Neumitnog, samo su osmeh i poziv
Sa one strane gde čin i delo su jedno,
Nigde što niotkuda dovodi nas
U pravi čas, u vreme koje je svuda:
Iza omeđenog trenutka u kome
Odnos sudbine i večnog više nije slučajan
A ni nužan, pa ni otkriven, i gde
U zbiru koji daje silu, ono neizbežno
I ono lično, kojima se svejedno
Ne možemo odupreti, bivaju jedno,
Baš ono jedno umnoženo i sabrano u znak,
U jedinstvo, u sve što bi moglo da nam
pripada, —
I lice i smrt i ime — pa opet sve to
razneseno
U mnoštvo, u umnožak rastućih zbirova, — :
Evo nam počinje da služi ponovno,
I bez ispunjenja za slepo sukobljavanje
I rasplet:

jer jedne sudbine nema,
Ni jednog broja, van graničja, van
Odnosnog sučeljavanja, van plesa
U bezočnom obrtanju zvezda, ono vreme
Što krećući se prestaje da označava
Trajnost, a označava je — a uz to
I privid trajnosti i čist gubitak prošlog
I budućeg zadržava; u krošnji stalnog
Uporišta, onoga s a d a koje isto tako
Stalni život odbrojava u rasipanju
I nikada ustukloj viziji mladosti, znak
Već drugi, prošli il budući, kao pečat
U smenjivanju obnavlja. Međutim,
Polje dejstva kao korelat
Tek malko izdignute večnosti il opštosti,
Možemo da iscrtamo sa dovoljnom
približnošću
Jednostavnom veštinom odbira,
Što je neprekidna spremnost da se umre ...
Veština odbacivanja, ali neiscrpljena
Dok može uopšte uzet naš čin
Iznutra da oblikuje tek naglasak
Preobličnih misterija.

Svet je previše obiman za nas
Da ga redukcijom ne bismo osmišljavali,
Model koji sve sličniji nama samima
Ne prestaje da se izobličuje i preliva
I da nas prevazilazi; umanjujući ga
Mi ga tek iznalazimo:
nosimo i obnavljamo.
Kao što jedrenjak u čiju utrobu prodire voda
Napušta svoj razgovetni cilj i pluta:
Mornari sklapaju jedra, ruše jarbole,
A topove, dragocen teret i suvišnu hranu
Bacaju u more. Olupina u produženoj agoniji
I jedva održavanoj stabilnosti, kratko
vreme
Svoje večnosti ne može da odgodi,
I tanka jednostavnost života ipak
Postaje neodrživa pred bezobličnom grdbom
Pristigle oluje. Prostor sužen
Na očajanje: bez funkcije, unezverena,
Posada srlja u jedini preostali čamac,
Bez vesala i bez hrane:
evo sudbinskog polja,
Evo plana u osnovi i preseku,
Sa ocrtanim osama, evo mape neba
U srećnom sažimanju nad probelom,
Evo kuće sa ulovljenim gnezdnom i
pokrovom
Vazduha, evo tajnog mesta odakle ćemo
Motriti i osluškiivati, i gde ćemo leći
Pre nego budemo mogli drugo šta da učinimo.

Ako smo saglasni u svom protivljenju
Da nestrpljenje što smo još uvek ovde,
U provizornim građevinama, namenjenim
Trgovini i razmeni, ostane, ako može,
U istoj delatnoj žestini, dok crtež portika
Narasta u stvarni prostor za iskoračenje,
Onda ćemo razumeti ćutanje.
U saću atrijuma skuplja se svetlost
Što sve to dalje dekomponuje i umnožava:
Razlaganje i spoj, u mnoštvu i u jednom, —
Ne više tajna, kazaljka jednostavnog znaka,
Za nas i za one koji više nemaju prava
Da koriste prednosti svog izopštenja: otvor
Prema svemu što je istok mraka.